

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

IV/2011

ФОРСТЕРОВА ИНДИЈА КАО ПАРАДИГМА ПОДИЈЕЉЕНОСТИ

Апстракт: Рад се бави Форстеровим романом Пут у Индију, описујући историјску подлогу за све уочљивије подјеле и сукобе у Индији под влашћу Британске Империје. Усредсредивши се на питања идентитета у колонијама, односа доминантних и маргиналних група, аутор покушава да покаже колико су ова питања актуелна у данашњем, постколонијалном свијету, као и да укаже на динамику тих односа.

Кључне ријечи: питање идентитета у колонијама, однос доминантних и маргиналних група, религија.

Колико год покушавали да избјегнемо јасне политичке импликације Форстеровог књижевног дјела, а поготово овог романа, без њих би расправа била врло површна. И Форстер је у многим разговорима, поготово на тему овог романа, одбијао да дискусија скрене у те воде, наводећи да се он политиком увијек бавио узгред (Childs (ed), 2002: 117-9).¹ Ипак, у складу са реченицом из сопственог романа (Forster, 2000: 222)² одлично се сналазио. Међутим, колико год је он избјегавао да о томе јавно говори, било је јасно да се критика све више бавила управо овим слојем романа. И он сам је, након своје треће посјете Индији, годину дана након што је Индија постала независна држава, прилично озлојеђено примијетио да је у Индији политика најважније питање (Childs,

2002: 27-30).³ Такође, већ 1922. године, у писму Саједу Росу Масуду⁴, Форстер не претјерано бираним ријечима говори

3 Форстер је након посјете ПЕН центру у Индији гостовао у једној радио емисији. Чини се да суморно октобарско јутро приликом поласка наговјестило доминантну атмосферу саме посјете. Он каже да је примијетио знатно повећано занимање за политику, те да је немогуће разумјети савременог Индијца уколико се не схвати да му је политика изнад свега. Примјетно је Форстерово разочарење таквом ситуацијом. (The big change I noticed was the increased interest in politics. You cannot understand the modern Indians unless you realize that politics occupy them passionately and constantly, that artistic problems, and even social problems – yes and even economic problems – are subsidiary. Their attitude is ‘first we must find the correct political solution, and then we can deal with other matters.’)

4 Форстеров пријатељ и љубавник, једна од проминентних личности у Индији у првој половини 20. вијека. Њему је роман и посвећен. Једна од епизода из његовог живота је веома илустративна. Једном приликом Масуд је путовао возом сам у купеу, кад је наишао британски официр и наредио му да напусти купе. Умјесто да га послуша, Масуд га је питао да ли жели да му откине главу. Након тога су се спријатељили. Овакво понашање се може објаснити појмом “културна граматика” Хомија Бабе.

1 “Never been very much interested in politics..... incidentally, of course, I have”.

2 Живот је јавни наступ на виолини током којег морате да научите да свирате. (‘Life,’ wrote a friend of mine, ‘is a public performance on the violin, in which you must learn the instrument as you go along.’)

о Индијцима и Британцима и њиховом зближавању на општем плану (Childs (ed), 2002: 22).⁵ Такав исход је и наговјештен у роману (сва колективна дружења и окупљања доживљавају неуспјех). С друге стране, таква ситуација, готово парадоксално, доводи до јачања индивидуалних веза. Да то није само Форстерова идеја, показују и стихови из Киплингове поеме⁶ у којима он велича снагу воље појединца да превазиђе подјеле које су му наметнуте. Ипак, касније ћемо упознати Киплинга у нешто другачијем свјетлу, као писца *метрополе* и за *метрополу*, што се не може рећи за Форстера. Ове кратке илустрације су само наговјештај ширег друштвеног контекста овог романа, па ћемо разрадити нека од кључних питања из уводног дијела овог рада.

Иако заједничка историја Британаца и Индијаца датира још од почетка 17. вијека,⁷ у роману историјске референце не сежу даље од 1857. године, односно од тренутка када је власт у Индији службено прешла у руке Британске Империје. Те године је избила и прва озбиљнија и организованија побуна локалног становништва (Loomba, 2002: 79),⁸ која је своју репризу дожи-

вјела 1919. године код Амрицара. Сматра се да је Форстер искористио и једну и другу побуну као модел за немире послје суђења др Азизу. Иако му неки замјерају неодређеност и, сходно томе, невјеродостојност у представљању не само те побуне већ и осталих догађаја у роману, управо је та побуна једна од кључних сцена. Наиме, разлог због чега су се Индијци одлучили да баш 1857. године први пут озбиљније угрозе британску владавину лежи у томе што је промијењена природа те владавине. До те године Индијом је владала Источноиндијска компанија, којој је тапију на то огромно пространство дала још краљица Елизабета I 1599. године. Иако је било потпуно јасно да је у том дугом периоду Источноиндијска компанија давно прешла оквире своје првобитне намјене (трговина), њена суштинска одредница је и даље била економија. Са доласком Британске Империје, главна одредница те владавине постаје политика, и ту настају проблеми. Експлоатација и даље остаје главни циљ, али удружена са жељом за потпуном доминацијом и ароганцијом постаје неподношљив терет локалном становништву. Један од примјера те ароганције је и опшеприхваћени став да “Енглеска држи Индију за њено добро”.⁹ Многи историјски извори говоре о готово непрекидном непријатељству Хиндуса и муслимана на територији данашње Индије и Пакистана (будисте су заједнички потиснули), и у том погледу се не може говорити о Британској Империји као о иницијатору тих сукоба. Повремена подршка објема странама и распиривање сукоба ради остваривања сопствених инте-

силе, а касније омогућава херојски статус британским војницима који су учествовали у гушењу те побуне; иначе би била упитна војна операција таквих размјера.

9 ‘England hold India for her good’. Цинизам тврдње огледа се у нејасној референци присвојног придејева: за чије добро?

5 У писму Саједу Росу Масуду у септембру 1922. године, Форстер каже: “Мислим да су већина Индијаца, попут већине Енглеза, говна, и уопште ме не занима да ли саосјећају једни са другима или не. (I think that most Indians, like most English people, are shits, and I am not interested whether they sympathize with one another or not.)”

6 “The Ballad of East and West”

7 Основана 1599. године, Источноиндијска компанија 31. децембра наредне године добија краљевску повељу да се бави трговином. Тај монопол у трговини са Индијом није прекинут све до 1813. године

8 Велика побуна (Great Mutiny, Indian Mutiny); дан када су се индијски војници у британској војсци окренули против Британаца у неколико градова широм Индије. Аниа Ломба у својој већ поменутој књизи говори о још једној значајној последици те побуне, а то је да се *благ* Хиндус (‘mild Hindoo’) претвара у крволочног силоватеља, што оправдава употребу

реса већ је нешто сасвим друго.. Међутим, многи извори говоре и о прожимању те двије религије и културе, те о ублажавању многих радикалних ставова, поготово код муслимана (Sherman, Grunfeld et al (ed.), 1994:152-3).¹⁰ Управо је тај вјековни суживот, па кар и у непријатељству, дошао до изражаја у сцени побуне против заједничког непријатеља, а побуна је тим успјешнија и спонтанија због чињенице да је гњев просвједника оправдан.

За вријеме краљице Викторије Британија се учврстила као колонијална сила, а Индију је прогласила *драгуљем у круни*. Тих година економска експлоатација достиже врхунац, али власт, на челу са вицегувернером и Индијском цивилном службом предано ради и на свим осталим облицима колонијалног потчињавања. Међутим, удаљеност Индије, као и огромна аутономија коју је британска колонијална управа уживала, учинили су да се у Индији издвоји посебна група под називом Англо-Индијци, коју су чинили британски званичници и чланови њихових породица. Иако су многи од њих дошли у Индију по службеној дужности, сматрајући да ће ту провести неколико година и вратити се у Британију, животне околности су их често тјерале да ту проживе читав свој вијек. И то не због тога што их је неко присиљавао на то, већ просто због чињенице да су изгубили контакт са матицом, схватајући да се више не могу уклопити у животне токове код куће. То је посљедица живота у изолацији, у посебним четвртима физички одвојеним од локалног ста-

новништва. Готово сав друштвени живот се одвијао у цивилним клубовима, којима је ријетко ко изван тог круга имао приступ. Комуницирали су са локалним становништвом само онолико колико је то било нужно,¹¹ затварајући се у свој аутистични свијет. Зато није ни чудно да су сви Англо-Индијци у роману, сем господина Филдинга, *пљоснати* (Форстер, 2002: 58)¹² ликови, који су свој живот подредили само једној ствари: управљању ради управљања. Сиромаштво њиховог духа се огледа и у њиховом односу према хришћанству, али и религији уопште, што заправо и чини овај роман занимљивим и битним у свјетским оквирима, водећи при том рачуна о чињеници да је религија овдје, прије свега, кључни симбол идентитета. Ипак, како се прича у роману развија, тако се развија и идеја о Индији као нацији, као идентитету који је надређен свим осталим, па тако и религијском.

Неколико деценија живот у Индији се одвијао по овом моделу, а онда су се ствари нагло промијениле с појавом Гандија и избијањем Првог свјетског рата. Британска колонијална власт је снажно уздрмана, и јављају се све снажнији захтјеви за самосталношћу, што илуструје Азизова препирка са Филдингом (Форстер, 1981: 316).¹³ У том периоду Форстер је два пута посјетио Индију (1912, 1921), и његови утисци су врло различити, пошто је свједочио процесима који су се тада одвијали. С

¹⁰ The Muslims of India, as the result of much gifted leadership, felt themselves to be an imperial as well as a chosen race[...] On the Muslim side we may say that the Indian atmosphere softened the original Turkish intolerance[...] The separateness of Hinduism and Islam has been emphasized. The two bodies remained distinct for nine centuries, yet with so much intimate contact there was bound to be some mutual influence.

¹¹ Госпођа Туртон користи само императив у обраћању Индијцима, пошто је то једини облик који користи у комуникацији са слугама, а сву послугу у Чандрапору чини локално становништво.

¹² Позната Форстерово подјела на *пљоснате* и *округле* ликове

¹³ На самом крају романа др Азиз говори Филдингу да ће једног дана, када Енглеска поново буде у проблемима на неком другом крају свијета, Индијци избацити Енглезе и да ће тада пријатељство између њих двојице бити могуће.

друге стране, Форстер говори и о илузији упознавања *праве* Индије, а управо је то заблуда госпође Мор и Аделе Квестид, једнако као што су у заблуди и јунаци *италијанских* романа у покушају да упознају *праву* Италију. Послије Првог свјетског рата постало је јасно да британски утицај у свијету губи на снази, те да је потребно много више репресије и ароганције да се бар нешто од тог утицаја сачува. То је врло брзо довело до већ поменуте побуне у Амрицару, а Форстер је недуго потом изјавио да је Британија једина империја која се урушила због непристојности (Childs (ed), 2002: 19).¹⁴ Иако је много разлога што *Пут у Индију* није објављен раније (једно од најчешћих објашњења је Форстерова немогућност да вјеродостојно креира лик професора Годбола, а не треба заборавити ни четири године рата у коме је Форстер учествовао), сигурно је да је ситуација у Индији у првим послеријатним годинама имала утицај на коначну верзију романа.

У Форстеровим *италијанским* романима, *Соба с погледом* и *Тамо гдје се анђели не усуђују да кроче*, избор Италије као мјеста радње није случајан, јер је она, уз Грчку, метафора модерне европске цивилизације. Форстер је често користио метонимију у својим романима,¹⁵ па у том смислу и Индију треба схватити првенствено у контек-

сту географије ума, а не простора. Поред тога што је Индија битна као поприште сукоба између Британаца и Индијаца, у позадини се одвија и сукоб од глобалног значаја који, по Форстеру, означава почетак краја доминације хришћанства у свијету. У трипартитној подјели романа, ислам и хиндуизам су јасно представљени својим сакралним објектима, док је хришћанство представљено Марабарским пећинама, чије мрачне одаје које тупо одзвањају не дају претјерано оптимистичну слику будућности те религије.¹⁶ Слично као и у *италијанским* романима, и у овом роману Енглези нису претјерано горљиви вјерници.¹⁷ Ако је у овим првим неодлазак а недјељну службу био израз непоштивања друштвених норми, у овом другом су импликације мало озбиљније. С обзиром на то да је англо-индијска заједница била потпуно аутономна у својој управи, једини коректив тој власти могла је бити црква као духовна институција. Међутим, у роману црква ни приближно нема тај ауторитет, разбијен тривијалним расправама двојице мисионара, њиховим стаништем на рубу заједнице, као и њиховим кориштењем треће класе приликом путовања возом. Напуштајући хришћанске скрупуле понашања, та заједница кли-

¹⁴ Never in history did ill-breeding contribute so much towards the dissolution of an empire. Никада у историји није лош одгој толико допринио растурању једне империје. Филдинг, пак, у посљедњој расправи са Азизом, каже да једну империју није могуће укинути само зато што је невоспитана, али ту се ради о личном осјећању стида због помало бахатог Азизовог понашања. Да не буде забуне, Филдинг потпуно оправдава Азизове ставове о будућности Индије, али му смета начин. Слична ситуацију имамо и послје суђења, када је Азиз такође неумјерен у својим настојањима да потпуно понизи Аделу

¹⁵ У роману *Хауардз Енд* истоимено имање стагнира, пропада, дато је под закуп, што је јасна алузија на стање у Енглеској у том времену

¹⁶ Многи кризу хришћанства повезују са Новим добом (New Age), што је, према дефиницији из Вебстеровог енциклопедијског рјечника, покрет који обухвата широк дијапазон филозофија и духовних пракси које се традиционално сматрају окултним, метафизичким и паранормалним.

¹⁷ Рони је одобравао религију све дотле док се тичала националне химне, али је протествовао када би покушала да утиче на живот. (Ronny approved of religion as long as it endorsed the National Anthem, but he objected when it attempted to influence his life.) Ронијева религија била је од оне врсте коју гаји приватна школа, врсте која се не квари, па макар и у тропским предјелима. (Ronny's religion was of the sterilized Public School brand, which never goes bad, even in the tropics.)

зи у бахатост. Ипак, роман не би постигао толику популарност да почива на овако површној симболици. Форстер ставља до знања да религијске подјеле представљају само оквир за све остале. Пурда, као један од лајтмотива романа, много је више од обичаја скривања женских чланова породице од радозналих погледа код Хиндуса и муслимана. Форстер је током својих путовања у Индију посебну пажњу обратио на промјене у поштивању тог обичаја, па је већ 1922. године записао да пурда полако ишчезава. Иако би се пурда могла тумачити као ексклузивни симбол неких источњачких цивилизација, занимљиво је како Форстер овај мотив вјешто провлачи и у Англо-Индијској заједници, што се посредно односи и на западно друштво у цјелини. Обичај да се жене и дјеца британских званичника за вријеме великих врућина пошаљу у хладније планинске крајеве може се тумачити искључиво хуманим побудама. Међутим, зачуђује равнодушност с којом и жене и мушкарци прихватају то прилично дуго раздвајање током године. Ту се, заправо, најбоље види колико су британским званичницима њихове породице терет, а не извор задовољства и среће. Јер они их не склањају због њихове добробити, већ да их ништа не би ометало у ефикасном обављању посла, што је заправо смисао њиховог постојања. Аутоматизам њихових поступака је најизраженији код Ронија, који је, попут Сесила Вајза, најбољи кад није у контакту са људима, што је немогуће због природе његовог посла. И Рони, као и остали званичници, мора да поштује конвенције заједнице којој припада, те он Аделу схвата као обавезу, као доказ да је нормалан, прихватљив. Управо је њихов однос, обестрашћен од самог почетка, главни показатељ постојања два одвојена свијета, који ипак не могу да живе један без другога..

Жене су потпуно објективизирани због чињенице да међу њима нема разлике, да њихове особености нису битне. И младу Аделу Квестид, која би могла да буде уз свог будућег супруга све вријеме, очекује исто сезонско сељакање као и неке старије госпође којима је то стварно потребно. У ствари, нико их ништа и не пита. Ипак, много важније од тога је да и оне ништа не питају иако, бар код Аделе, видимо забринутост због такве ситуације.¹⁸ Користећи пурду као лајтмотив, Форстер доводи у јукстапозицију локално мушкарце и Англо-Индијце, показујући да у односу према женама имају врло слична стајалишта. С друге стране, разлика између ове двије групе је очигледна и огромна, а проистиче из чињенице да се ради о политички и економски неравноправним субјектима.

У вријеме када Форстер пише свој посљедњи роман још су на снази различити стереотипи о Оријенту, од којих су неки и данас врло живи, мада сам појам покрива области толико различите да би се могле једнозначно одредити. Ипак, најупечатљивији су они који говоре о различитим путеним фантазијама и задовољствима. Нема сумње да је Форстерово поетика дијелом одговор на викторијанску поетику, која је понекад била у потпуној супротности са ригидним моралним нормама тог периода. Нарочито су занимљиви порнографски романи са оријенталном тематиком, које су господата тајно читала. Многи су и при-

¹⁸ Док механички прати др Азиза уз стијену на Марабарским пећинама, Адела размишља о свом будућем животу. Схвата да ће јој живот бити много лакши уколико савлада чангризавост, одувијек њену слабу тачку, те ако не буде нападала Англо-Индију нити јој подлегла. Ипак, паралелне удубине за стопала, које је подсјећају на трагове кола Наваба Бахадура, намећу јој једно питање: "А шта је с љубављу?" Након краћег размишљања, схвата да ту и нема правих потешкоћа, јер да брак зависи од љубави, не би дуго потрајао.

мјењивали стечено знање у купле-рајима којих је било на сваком ћошку, од којих су многи били тематски уређени да пруже осјећај страности, отуђености, да у свијести створе перцепцију једног другог свијета који и није створен за било шта друго. Али, све док је то било скривено као у пурди, није било опасности за јавност. У том смислу и Саид спомиње Флобера, који иде и корак даље у тумачењу оријенталне свијести: он ју конструише тако што одриче право својој куртизани да сама тумачи свијет око себе,¹⁹ већ је њен доживљај свијета дат искључиво кроз његова промишљања о томе како ствари стоје. Док је наводна ласцивност жена на Оријенту палила машту мушкарцима на Окциденту, понајвише због просторне удаљености, мноштва непознаница и посредних искустава вјешто уобличених тако да заголицају машту, у Англо-Индији је ситуација била битно другачија јер је подгријавала други стереотип исте нарави, онај о похотним и опасним Оријенталцима којима је бијела жена главни плијен.

Грубо речено, на љествици правне моћи у Англо-Индији издвајају се четири групе, од којих двије не могу промијенити свој положај.²⁰ Британски званичници су на врху, а локалне жене на дну,²¹ те такав статички

положај не пружа никакву основу за успјешан заплет. С друге стране, много више динамике има у односима који владају међу локалним мушкарцима, а учмалост свакодневице владајуће заједнице разбијена је доласком двију гошћи из Енглеске. И то, у ствари, даје Форстеру основу за вјеродостојну причу, пошто њих двије нису оптерећене локалним конвенцијама, па могу да раде ствари незамисливе за *старосједиоце*.²² Оне долазе у контакт са др Азизом и осталим мушкарцима, што код Англо-Индијаца побуђује већ описане архетипске страхове, а, с обзиром на чињеницу да званично нису дио заједнице, нико им ништа не може забранити, и та слобода постаје кључни проблем. Она ствара фрустрације код остатка заједнице која жели да их заштити, мада стварне опасности нема на видiku, а фрустрацију појачава одбијање те заштите. Тако су остварени сви услови да се догоди оно неизбјежно када не постоји ефикасна баријера између Оријенталаца и бијелих, западњачких жена. Обје побуне у Англо-Индији почеле су наводним силовањима, што је Британцима пружио оправдање за жестоку одмазду, а

многа захтјевнија тема. (За вријеме твог суђења тврдили су да ће укинути пурду; и стварно су оне међу њима које знају писати саставиле и неки документ у том смислу, а сад се то све завршило обичном спрдњом [...] Петнаест година се ја, драги мој младићу, натежем с мојом бегум, и никад није било на моју, а мисионари нас увјеравају како су наше жене потлачене. Ако тражиш тему за пјесму, ето ти је: индијска жена каква јест, а не каква мисле да јест.) стр. 292. Овај одломак показује хијерархијску комплексност колонијалних доноса, гдје успјех једне маргинализоване групе отвара могућности и за остале. У посљедње вријеме колонијалне студије не само да укључују питања сексуалности, права жена, у најширем смислу питања остваривања оног Другог, већ је та интердисциплинарност постала обавеза.

²² Слично као и Лилијине шетње у роману *Тамо гдје се анђели не усуђују да кроче*.

¹⁹ Чувена египатска плесачица Кучук-Ханем

²⁰ Оваква ситуација даје за право оним критичарима који сматрају да се не може говорити о постколонијалном дискурсу због просте чињенице да је још увијек доста оних који су у потпуном колонијалном односу и након формалног укидања колонијализма, тако да код њих ништа не може да буде *пост*.

²¹ Наговјештај друштвених промјена које су уследили са појавом Гандија Форстер даје и у разговору Хамидулаха и др Азиза. Ослобођен оптужби, са ореолом мученика и слободарским замахом у грудима, Азиз жели да и поетски изрази своја осјећања, тим више што му је пјесму наручио један Хиндус. Од покушаја да у својој поезији обухвати читаву Индију одговара га Хамидулах, тврдећи да је жена у Индији

та хистерија се види у сцени немира последице суђења др Азизу, када је главна брига заједнице усмјерена на младу жену са дјететом која живи на ободу насеља, а муж јој није код куће.

Поред овог експлицитног сукоба цивилизација, отвара се и много суптилнији проблем релативне, маргиналне моћи, што је данас један од кључних проблема колонијалних/постколонијалних студија. Наиме, између ових група се успостављају комплексни односи, који у великој мјери осликавају стање у постколонијалним друштвима. Већ у уводним сценама романа дате су назнаке амбивалентног положаја маргиналних група. Када госпођа Мор улази у џамију, дочека је пријекорни Азизов глас, коме светост тог мјеста даје моћ коју иначе нема у комуникацији са Британцима. Госпођа Мор, са своје стране, као дубоко религиозна особа, схвата Азизову забринутост и не види у њој никакву пријетњу. Опет, на забави пријатељства²³ јавља се други проблем. Иако је забава организована у част госпође Мор и Аделе Квестид, чини се да је њено главно обиљежје делегирање моћи. У први план долазе супруге британских званичника, које с ниподаштавањем коментаришу локалне гошће и њихову одјећу. Утисак појачава чињеница да су групе и физички одвојене, те због неравноправног положаја нема никакве комуникације и разумијевања међу њима, што иде на душу ових првих. И др Азиз је, након тријумфалне одбране сопственог територија, принуђен да прогута горку пилулу дискриминације када му једна госпођа безочно отме кочију испред носа. Поред тога, тињајућа нетрпељивост између др Азиза и Пана Лала, Хиндуса који ради са њим у болници и за кога он осјећа да је повлаштен од стране управника, уводи нас у замршени свијет односа

двају потчињених група, којима је циљ да се на рачун оне друге приближе Британцима.

Дочаравши нам Индију, односно Англо-Индију, у свјетлу отвореног сукоба локалног становништва са представницима Британске Империје, али и тињајућих и много опаснијих сукоба између самих поданика Империје, Форстер нам дочарава неодрживост доминације засноване на војној моћи, предрасудама и манипулацији потчињених група, наговјештавајући да је већ тада, у вријеме настанка овог романа, то био један превазиђен систем, који је чекао прву прилику да се уруши. Ипак, и сам Форстер је поживио довољно дуго да се увјери да са нестанком једног таквог система не нестају и његове посљедице. Напротив, чини се да су подјеле о којима је Форстер говорио у свом роману данас, у појединим сегментима, још дубље, те да су давно прешле и Чандрапора и Англо-Индије и закачиле и саме центре некадашњих империја.

Литература

1. Childs, Peter (ed.). 2002. *A Literary Sourcebook on E. M. Forster's Passage to India*. Routledge, London and New York.
2. Forster, E. M. 2000. *A Room with a View*. Penguin Classics, London.
3. Форстер, Е. М. 1981. *Пут у Индију*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, (превео Златко Црнчевић).
4. Форстер, Е. М. 2002. *Аспекти романа*. Орфеус, Нови Сад (превео Никола Кољевић, редиговао и приредио Светозар Кољевић).
5. Grunfeld, A. Tom, Dennis Sherman et al (ed.). 1994. *World Civilizations: Sources, Images, and Interpretations*. McGraw-Hill Inc.
6. Loomba, Ania 2002. *Colonialism/Postcolonialism*. Routledge, London and New York.

Форстерова Индија као парадигма подијељености

FORSTER'S INDIA AS A PARADIGM OF DIVISION

Summary

The paper deals with Forster's novel *A Passage to India*, depicting the historical background to the ever-growing divisions and clashes in India under the British Empire. Focusing on the issues of identity and centre-margin relationship in a colony, the author aims to show how topical and dynamic these issues are in the postcolonial world too. A particular attention is paid to the position of women in the novel, thus showing the comprehensive range of postcolonial paradigms, whose focus today is rather interdisciplinary.

branko.crnogorac@unibl.rs